

Tomasz Piekarski

Doktorant na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika
w Toruniu

Udział ziemian Mazowsza Płockiego w rozwoju przemysłu w okresie międzywojennym

Określenie terytorium Mazowsza Płockiego jest dyskusyjne. Damian Kasprzyk napisał, że

degradacja Płocka do roli miasta powiatowego na mocy ustawy z dnia 2 sierpnia 1919 roku, stanowiła okoliczność trudną w Płocku do zaakceptowania. Powstała jednak ciekawa z dzisiejszej perspektywy społeczno-kulturowej sytuacja. Gdy powiatowa rzeczywistość stała się faktem, zaczęto propagować ponadpowiatowy termin Mazowsze Płockie – znany tu rzecz jasna wcześniej, jednak nie wymagający definicji, gdyż utożsamiany każdorazowo z rozległym obszarem, którego administracyjną stolicą był Płock (księstwo, województwo, departament, gubernia). Okazało się jednak, że w nowej sytuacji płocky publicyści regionalni zaczęli rozmaicie postrzegać obszar Mazowsza Płockiego¹.

Pojęcie Mazowsze Płockie wprowadził do powszechnego użytku dr Aleksander Maciesza – lekarz, płocki działacz społeczny, wieloletni prezes Towarzystwa Naukowego Płockiego, a także teoretyk regionalizmu polskiego². W roku 1925 na zjeździe Lekarzy i Przyrodników w Warszawie wygłosił tezę o odrębności Mazowsza Płockiego jako regionu geograficznego. Wskazał, że północne – Płockie Mazowsze, będące dzielnicą dawnych książąt i biskupów płockich,

¹ D. Kasprzyk, *Mazowsze Płockie – próby zdefiniowania regionu w okresie II Rzeczypospolitej*, „Notatki Płockie” 2007, nr 2 (211), s. 28; zob. też tenże, *Regionalizm Płocki w II Rzeczypospolitej*, Płock 2008, s. 19–29.

² A. M. Stogowska, *Aleksander Maciesza (1875–1945), teoretyk regionalizmu polskiego*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1996, t. II, s. 117–129; też, *Kultura i życie artystyczne Płocka w latach 1918–1939*, [w:] *Dzieje Płocka*, t. II, *Dzieje miasta w latach 1793–1945*, red. M. Krajewski, Płock 2006, s. 612.

kraina rolnicza, teren wcześniejszego osadnictwa o lepszych glebach, różniło się od Mazowsza Warszawskiego, dzielnicy książąt czerskich i mazowieckich, terenu późniejszego osadnictwa o gorszych glebach, krainy przemysłowej i handlowej³. Tadeusz Świecki i Franciszek Wybult w dziele *Mazowsze Płockie w czasach wojny światowej i powstania państwa polskiego* rozumieli wspomniane Mazowsze Płockie jako obszar byłej guberni płockiej plus powiat płoński (czyli powiaty: płocki, płoński, ciechanowski, sierpecki, mławski, przasnyski, rypiński i lipnowski)⁴. Za najbardziej realną uznał Kasprzyk koncepcję specjalisty w dziedzinie geografii ekonomicznej – Antoniego Sujkowskiego, który w latach 20. XX w. za Mazowsze Płockie uznał obszar leżący w trójkącie rzek Wisły, Skrwy i Wkry (w przybliżeniu powiaty płocki, płoński i sierpecki)⁵. Podobnie do sprawy podeszło wielu etnografów i archeologów⁶. Mazowsze Płockie na potrzeby niniejszego komunikatu traktuję szerzej, jako teren sześciu powiatów: płockiego, płońskiego, sierpeckiego, mławskiego, ciechanowskiego i przasnyskiego.

Wojciech Roszkowski napisał, że:

działalność przemysłowa większych właścicieli ziemskich rozwijała się w dwóch płaszczyznach. Pierwszą stanowiły zakłady przetwórstwa rolno-spożywczego i leśnego, mieszczące się w folwarkach, które można by nazwać umownie przemysłem folwarcznym, drugą – udziały w przedsiębiorstwach przemysłowych różnych branż usytuowanych poza obrębem majątków ziemskich⁷.

W okresie międzywojennym ziemianie starali się często zostać właścicielami zakładów przemysłowych, takich jak gorzelnie, krochmalnie, mleczarnie, cukrownie, młyny, browary. Najwięcej posiadały ich majątki liczące od 500 do 1000 hektarów. Mleczarnie niejednokrotnie budowane były za ziemiański kapitał, a w przypadku cukrownictwa i gorzelnictwa to ziemianie byli głównymi

³ A. Maciesza, *Mazowsze Płockie jako odrębny region geograficzny*, „Przegląd Geograficzny” 1927, t. VII, s. 72–78; A. M. Stogowska, *Płock jako centrum regionalizmu*, [w:] *Mazowsze w dwudziestolecie międzywojennym*, Warszawa 1998, s. 220; też, *Rola intelektualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820–1830, 1907–1939*, Płock 1998, s. 176–177; M. Chudzyński, *Dr Aleksander Maciesza. Zasłużony Prezes Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1907–1945*, Płock 2000, s. 32.

⁴ T. Świecki, F. Wybult, *Mazowsze Płockie w czasach wojny światowej i powstania państwa polskiego*, Płock–Toruń 1932, s. VIII.

⁵ D. Kasprzyk, *Mazowsze Płockie...*, s. 32; zob. A. Sujkowski, *Płock (szkic geograficzny)*, [w:] *Księga Pamiątkowa Koła Płocczan*, Warszawa 1931, s. 13.

⁶ A. Błachowski, *Stroje Płockie w świetle źródeł z XIX wieku*, „Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku” 1972, z. 3, s. 8; T. Czerwiński, *Osadnictwo i budownictwo ludowe na Mazowszu północno-zachodnim w XIX i na początku XX wieku*, Sanok 1995, s. 4; M. Miśkiewiczowa, *Mazowsze Płockie we wczesnym średniowieczu*, Płock 1982, s. 10; T. Kordala, *Z dziejów badań archeologicznych na Mazowszu Płockim*, Płock 2000, s. 5.

⁷ W. Roszkowski, *Gospodarcza rola większej prywatnej własności w Polsce 1918–1939*, Warszawa 1986, s. 221.

organizatorami tej gałęzi wytwórczości. Posiadanie zakładów przemysłowych pozwalało na uzyskanie dochodów niezależnych od koniunktury rolnej. Ziemianie starali się być współwłaścicielami zakładów przemysłowych, gdyż oprócz dodatkowych dochodów wchodzili dzięki temu w kontakty z ludźmi mającymi wpływy w instytucjach bankowo-kredytowych. Te „znajomości” pozwalały często bronić ziemiańskiego stanu posiadania i utrzymywać wysoki komfort życia. Funkcjonowanie ziemiańskich zakładów przemysłowych, często jedynych w okolicy, ułatwiało również życie okolicznym chłopom, umożliwiając zbyć ich produktów rolnych lub będąc źródłem zaopatrzenia⁸. U progu niepodległości bardzo duża część przemysłu spożywczego pozostawała w rękach ziemiańskich⁹.

Podobnie rzecz się miała na Mazowszu Płockim, które było terenem typowo rolniczym. Peryferyjność tego obszaru w czasach zaborów, pograniczne położenie guberni płockiej sprawiło, że nie rozwinął się tu większy przemysł. Istniejący przemysł rolny i spożywczy miał charakter usługowy wobec rolnictwa¹⁰. Pierwsza wojna światowa przyniosła znaczne zniszczenia na terenie guberni. W powiatach płockim, ciechanowskim, lipnowskim, mławskim, przasnyskim, rypińskim i sierpeckim spalono 22% wsi i 13,2% dworów¹¹. Za zniszczeniami majątków ziemiańskich szła także ruina wielu zakładów przemysłowych przy nich istniejących¹².

Na Mazowszu Płockim większość zakładów przemysłowych, przynajmniej tych związanych z przemysłem spożywczym, istniała przy majątkach ziemiańskich lub też ziemianie partycypowali finansowo przy ich zakładaniu. Czasem mieli na nie wpływ poprzez aktywną działalność w spółdzielniach kredytowych bądź spożywczych. Wychodząc od przedstawionych wyżej przez cytowanego Wojciecha Roszkowskiego rodzajów aktywności ziemian w rozwoju przemysłu, można wyróżnić dwa ich typy. Pierwszym było zakładanie różnego rodzaju zakładów przemysłowych w majątkach, drugim – udział ziemian w przedsię-

⁸ B. Gałka, *Stan majątkowy i sytuacja ekonomiczna ziemian w Polsce 1918–1928. Próba analizy*, [w:] *Aktywność gospodarcza ziemiaństwa w Polsce w XVIII–XX wieku*, red. W. Caban i M. B. Markowski, Kielce 1993, s. 150–151; tenże, *Ziemiaństwo i ich organizacje w Polsce lat 1918–1939*, Toruń 1999, s. 44–45; S. Rudnicki, *Ziemiaństwo*, [w:] *Spółeczeństwo polskie XX wieku*, red. J. Żarnowski, Warszawa 2003, s. 235; J. Karski, *Ziemiaństwo w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Wiadomości Ziemiańskie”, wiosna 2008, nr 33, s. 39.

⁹ W. Roszkowski, *Gospodarcza rola...*, s. 221–222.

¹⁰ T. Świecki, F. Wybult, *Mazowsze Płockie...*, s. 485.

¹¹ E. Kołodziej, *Życie gospodarcze Mazowsza w okresie międzywojennym 1918–1939*, [w:] *Mazowsze w dwudziestoleciu międzywojennym (w granicach województwa warszawskiego)*, red. A. Stawarz, Warszawa 1998, s. 50.

¹² Archiwum Państwowe miasta stołecznego Warszawy, Okręgowy Urząd Ziemski w Warszawie, Sprawa uchwalenia wykupu części majątku prywatnego Staroźreby IV–V 1922 r., sygn. 322, k. 1. Na przykład przy majątku Staroźreby w powiecie płockim istniała gorzelnia unieruchomiona w roku 1914 przez działania wojenne.

wzięciach przemysłowych, takich jak spółdzielnie mleczarskie, spółki cukrownicze, kooperatywy, stowarzyszenia produkcyjne itp.

Jeśli chodzi o zakłady przemysłowe istniejące przy majątkach ziemiańskich, informację na temat ich liczby i rozmieszczenia można znaleźć m. in. w materiałach statystycznych spisu powszechnego z roku 1921. Liczba zakładów przemysłowych w majątkach ziemiańskich nie przedstawiała się na badanym terenie imponująco, jeżeli porównamy ją z liczbą majątków występujących w poszczególnych powiatach. Ilustruje to poniższa tabela (tab. 1).

Tabela 1

Zakłady przemysłowe w majątkach ziemiańskich na Mazowszu Płockim w latach dwudziestych XX w.

Powiat	Liczba majątków	Cukrownie	Gorzelnie	Browary	Krochmalnie	Suszarne płatków	Młyny	Tartaki	Smolarnie	Cegielnie	Mleczarnie	Maślarnie	Serownie specjalne	Razem	Procent majątków uprzemysł.
Ciechanów	173	1	1				1	1		2				6	3,4
Mława	201		1				2	1		6		2	1	13	6,4
Płock	239	1	4		7	2	7			2	4	1		28	11,7
Płońsk	186		9	1	2		5	1		2				20	10,7
Przasnysz	115								1	1				2	1,7
Sierpc	167				1		4	1		3	1	1		11	6,5
Razem	1081	2	15	1	10	2	19	4	1	16	5	4	1	80	7,4

Źródło: *Statystyka Polski*, t. V, *Wielka własność rolna*, Warszawa 1925, s. 26–27, 79, tabl. 11, obliczenia własne.

Najwięcej zakładów przy majątkach ziemiańskich znajdowało się w powiatach płockim i płońskim, najmniej w przasnyskim. Bardzo mała liczba zakładów przemysłowych występowała również w powiecie ciechanowskim. Dominowały młyny, na kolejnym miejscu znajdowały się cegielnie, a następnie gorzelnie. Procent uprzemysłowienia majątków ziemiańskich nie był duży. W świetle pierwszego spisu z roku 1921 ok. 7% majątków na Mazowszu Płockim miało zakłady przemysłowe.

Ważne miejsce wśród rodzajów ziemiańskiej produkcji przemysłowej zajmował przemysł spirytusowy. Jak zauważył Wojciech Roszkowski, od 84 do 88% produkcji spirytusu w II RP przypadało na gorzelnie ziemiańskie¹³. Za

¹³ W. Roszkowski, *Gospodarcza rola...*, s. 225.

czołowego działacza związanego z przemysłem gorzelnianym na prezentowanym terenie uważany był Kazimierz Dziewanowski z Grodkowa¹⁴. W jego 500-hektarowym majątku znajdowała się gorzelnia „Grodkowo”. Sam był też w związku z tym działaczem przemysłowym, pełniąc funkcję prezesa Zrzeszenia Producentów Spirytusu oraz wiceprezesa Polskiego Zrzeszenia Spirytusowego. Oprócz tego angażował się w rozwój przemysłu cukrowniczego, będąc akcjonariuszem cukrowni w Borowiczkach¹⁵. Z kolei w powiecie ciechanowskim znanym gorzelnikiem był Kajetan Piechowski z Luberadza¹⁶. Gorzelnie znajdowały się w powiecie płockim w majątkach: Siecień, Srebrna – własności Marii Zielińskiej¹⁷, w Setropiu – własności Karola Grabowskiego¹⁸, w Podgórzu Henryka Siwczyńskiego¹⁹. W powiecie płońskim właścicielem gorzelnii był Stefan Jaworowski, posiadacz majątków Bogusławie i Radzymin²⁰; Wiktor Jaworowski, właściciel 504-hektarowego Smoszewa i Antoni Dębski, który eksploatował ją w 815-hektarowym majątku Przybojowo²¹. Znajdowały się one także w majątku Kroczewo Czarnowskich, a Antoni Jaworowski posiadał w swoim majątku Wrońska gorzelnię o tej samej nazwie²². Znanymi gorzelnikami byli również Józef Lossow i Jan Czarnowski z Załusek²³. W powiecie mławskim gorzelnia „Grzybowo – Windyki” należała do Władysława Lipińskiego, właściciela 837-hektarowego majątku o tej samej nazwie²⁴. Gorzelnię posiadał także w tym powiecie Władysław Makomaski, właściciel Krępy oraz Tadeusz Rudowski w Rumocze. Ta ostatnia, uruchomiona w roku 1920, pełniła dobroczynną

¹⁴ Kazimierz Dziewanowski (1879–1942), pierwszy komisarz rządu na powiat płocki po odzyskaniu niepodległości w roku 1918, organizator samorządu i długoletni członek płockiego Sejmiku Powiatowego, aktywny działacz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, współzałożyciel oddziału płockiego Związku Ziemian i długoletni członek zarządu, w latach 20. prezes zarządu Okręgowego Towarzystwa Rolniczego w Płocku. Założył i prowadził przez 25 lat Koło Porad Sąsiedzkich na terenie Ziemi Wyszogrodzko-Bodzanowskiej. Wchodził w skład Komitetów Organizacyjnych I i II Zjazdu Katolickiego w Płocku. Współuczestniczył w zakładaniu cukrowni w Borowiczkach i w Małej Wsi. Za pracę społeczną został odznaczony Orderem Polonia Restituta. Cyt. za: B. Dziewanowska, H. Dziewanowska, *Dziewanowski Ignacy Kazimierz (25.05.1879–27.01.1942)*, [w:] *Ziemiańscy XX wieku. Słownik biograficzny*, cz. I, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1999, s. 52; A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie znani i nieznani, słownik biograficzny*, Płock 2002, s. 142.

¹⁵ B. Dziewanowska, H. Dziewanowska, *Dziewanowski Ignacy Kazimierz...*, s. 52; A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie...*, s. 142; *Księga Adresowa Polski (wraz z W. M. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa*, [b.m.w.] 1929, s. 2046.

¹⁶ W. Roszkowski, *Gospodarcza rola...*, s. 225.

¹⁷ *Księga Adresowa...*, s. 1953.

¹⁸ Tamże, s. 1967.

¹⁹ Tamże, s. 2031.

²⁰ Tamże, s. 2008.

²¹ Tamże, s. 2061.

²² Tamże, s. 2063.

²³ W. Roszkowski, *Gospodarcza rola...*, s. 226.

²⁴ *Księga Adresowa...*, s. 1964.

funkcję także wobec sąsiednich gospodarstw, ponieważ miały one zapewniony zbyt pszenicy i ziemniaków²⁵. Zarówno gorzelnię, jak i cegielnię posiadał Wacław Nożewski, właściciel majątków Szumsk i Krery w powiecie przasnyskim²⁶, gorzelnia funkcjonowała natomiast w majątku Rycice Pauliny Dębskiej²⁷.

W Polsce w roku 1921 na ok. 1 tysiąc cegielni w majątkach ziemiańskich odnotowano 697 tych zakładów²⁸. W powiecie płockim funkcjonowały one w Więclawicach Tadeusza Kokoszczyńskiego, Brudzeniu Wielkim Włodzimierza Rościszewskiego. Cegielnię posiadał także Stanisław Piwnicki, właściciel 259-hektarowych Kobiernik i 1035-hektarowego Sikorza²⁹. W powiecie ciechanowskim cegielnia znajdowała się w majątku Krasne należącym do księżnej Ludwiki Czartoryskiej³⁰. Z kolei w powiecie mławskim – w 609-hektarowym Dębsku Stefana Bieleckiego³¹.

Młyny znajdowały się w powiecie płockim we Włoczewie Jana Brudnickiego³², w majątku Łążek Mlice, którego właścicielami byli spadkobiercy Wacława Dziewanowskiego, oraz w Petrykozach, własności Edwarda Zakrzewskiego³³, a także w Leksynie Czesława Bejta³⁴ i Bromierzyku Rościszewskich³⁵. W powiecie ciechanowskim młyn należał do Ignacego Bojanowskiego – właściciela 500-hektarowego Gruduska i 200-hektarowego Wiśniewa. Pobudowano go w roku 1924, ale z powodu nieopłacalności został unieruchomiony w 1933 r. Wspomniany ziemianin znany był również z działalności spółdzielczej. Dzięki jego aktywności funkcjonowała w Grudusku m. in. Mleczarnia Spółdzielcza³⁶. Młyn znajdował się także w 860-hektarowym Małużynie – majątku Jana Piechowskiego³⁷. W powiecie mławskim właścicielką młyna

---

²⁵ Tamże, s. 2047; W. Polak, *Tadeusz Rudowski z Rumoki w pow. mławskim*, [w:] *Aktywność kulturalno-oświatowa ziemian mazowieckich w XIX i XX wieku*, red. B. Umińska, Ciechanów 2007, s. 240; B. Umińska, *W kręgu mazowieckich ziemian przelomu XIX i XX wieku*, Ciechanów 2008, s. 51.

²⁶ *Księga Adresowa...*, s. 1968.

²⁷ Tamże, s. 1988.

²⁸ W. Roszkowski, *Gospodarcza rola...*, s. 229.

²⁹ *Księga Adresowa...*, s. 1953.

³⁰ Tamże, s. 2063.

³¹ Tamże, s. 1964.

³² Tamże, s. 1967.

³³ Tamże, s. 1996.

³⁴ Tamże, s. 2000. Czesław Bejt był także prezesem Spółki Wodnej „Podleck – Leksyn”. A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie...*, s. 43.

³⁵ *Księga Adresowa...*, s. 2043.

³⁶ Tamże, s. 1975. I. Bojanowski, *Grudusk*, [w:] *Księga Pamiątkowa na 75-lecie „Gazety Rolniczej” 1861–1935*, t. II, red. J. Lutosławski, Warszawa 1938, s. 690; M. M. Mysiakowski, *Ustawieni do Boga i ludzi – Bojanowscy dwóch pokoleń*, [w:] *Aktywność kulturalno-oświatowa ziemian mazowieckich w XIX i XX wieku*, red. B. Umińska, Ciechanów 2007, s. 151; B. Umińska, *W kręgu mazowieckich ziemian...*, s. 37.

³⁷ *Księga Adresowa...*, s. 2005.

w Lubowidzu była Pelagia Jerka³⁸. Stanisław Więckowski posiadał młyn wodny w majątku Zimnocha³⁹. Z kolei Zygmunt Biernacki był właścicielem młyna w Chojnowie, a Jan Osiecki posiadał w Biernatach młyn motorowy⁴⁰.

W majątku Cieślin Zygmunta Cieślińskiego w powiecie płockim znajdowała się pobudowana w roku 1912 krochmalnia. Aż do roku 1939 wytwarzała ona z dostarczanych przez trzy majątki ziemniaków mączkę, która była eksportowana do Anglii za pośrednictwem Związku Krochmalników w Warszawie. Teściem Cieślińskiego był Aleksander Sadkowski – założyciel i współwłaściciel fabryki wyrobów metalowych „Konrad Jarnuszkiewicz i Ska” w Warszawie⁴¹.

Ziemianie czasem przykładali dużą wagę do uprzemysłowienia majątku i posiadali w nim więcej niż jeden zakład przemysłowy. W 756-hektarowym majątku Miszewo Murowane, własności Tadeusza Lasockiego w powiecie płockim, znajdował się tartak, a także mały młyn poruszany turbiną wodną obsługujący majątek i pobliskie wsie⁴². W powiecie ciechanowskim tartak znajdował się w 1114-hektarowym Gutowie – własności hrabiego Edwarda Krasińskiego⁴³.

Przykładem uprzemysłowionego majątku było w powiecie płockim 619-hektarowe Dzierżanowo Stefana Mieczkowskiego. Jak wspominał jego syn Zbigniew:

w chwili wybuchu II wojny światowej przedstawiało imponujący widok nowoczesnych magazynów, stodół, obór i innych budynków inwentarskich, młyna zbożowego o napędzie elektrycznym oświetlającym wszystkie pomieszczenia gospodarskie i mieszkalne, a nawet altany w parkowych ustronach. Doprowadzone do podwórza odgałęzienie kolei wąskotorowej zapewniało bezpośredni transport buraków prosto z wagi do pobliskiej cukrowni Mała Wieś, lub nawozów i melas koniecznych do stosowania nowoczesnych systemów upraw roli i zapewnienia właściwych warunków hodowlanych⁴⁴.

³⁸ Tamże, s. 1994.

³⁹ Tamże, s. 2049

⁴⁰ Tamże, s. 2064–2065.

⁴¹ W. Cieślińska, *Cieśliński Zygmunt Walenty h. Junosza (4.04.1880–1956)*, [w:] *Ziemianie polscy XX wieku, słownik biograficzny*, cz. III, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1996, s. 26.

⁴² *Księga Adresowa...*, s. 2003; J. Jaroński, *Dawniej niż przed pół wiekiem*, cz. I, Legnica 1993, [w:] *Dział Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie*, sygn. akc. 15100/1, s. 43.

⁴³ *Księga Adresowa...*, s. 2011.

⁴⁴ Z. Mieczkowski, *Mieczkowski Stefan (1889–1956)*, [w:] *Ziemianie polscy XX wieku...*, cz. I, s. 105; zob. też: tenże, *Horyzonty wspomnień*, Warszawa–Londyn 2001, s. 28. Stefan Mieczkowski (1889–1956) był znanym działaczem ziemiańskim i samorządowym. W roku 1916 został członkiem władz Wydziału Wiejskiego Powiatowej Rady Opiekuńczej w Płocku, był członkiem Związku Ziemian. Od roku 1921 był członkiem Sejmiku Płockiego. Od 1923 r. wchodził w skład Komisji Rewizyjnej Okręgowego Towarzystwa Rolniczego w Płocku. Od roku 1934 był członkiem Zarządu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego Okręgu Płockiego, a od roku 1936 prezesem Zarządu. Od 1936 r. był członkiem Płockiej Rady Powiatowej, gdzie zajmował się tematyką rolną. Od roku 1938 był również członkiem Zarządu Bodzanowsko-Wyszogrodzkiego Koła Porad Sądziędzich. Cyt. za: A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie...*, s. 399.

Przykładem ziemianina, który starał się przemysłowo wykorzystać warunki swojego majątku był Witold Jarociński – właściciel Sudrag w powiecie sierpeckim. Uruchomił on w roku 1921 kopalnię torfu⁴⁵. Z kolei Antoni Czaplicki, właściciel majątków Osiek i Krubice w powiecie plockim, odbudował je ze zniszczeń wojennych i zaczął uzyskiwać znaczne dochody dzięki uruchomieniu suszarni cykorii i wzroście zapotrzebowania na jej usługi w latach 1921–1924. Wymienione majątki, dzięki mądrym gospodarowaniu, używaniu nowoczesnych maszyn rolniczych, uzyskiwały świetne plony pszenicy, jęczmienia browarnego, nasion konicyzny, a także buraków przeznaczonych dla cukrowni w Borowiczkach pod Płockiem. Znaczne dochody z tych majątków pozwoliły Czaplickiemu pobrać nowy dwór w Osieku oraz zakupić w roku 1937 200-hektarowy majątek Wilkanowo⁴⁶.

Drugim rodzajem przemysłowej aktywności ziemian był ich udział w różnego rodzaju przedsięwzięciach o takim charakterze. Na szczególną uwagę zasługuje na omawianym terenie ich zaangażowanie w funkcjonowanie i rozwój przemysłu cukrowniczego. W skali kraju udział ziemian w tej gałęzi produkcji był poważny. Ziemianie często też starali się zostać udziałowcami cukrowni. Na przykład Stanisław hrabia Łubieński z Ruchny i Edward hrabia Krasiński byli udziałowcami cukrowni w Ciechanowie, Tadeusz Sułowski – właściciel Leksyna w powiecie plockim – posiadał udziały cukrowni w Małej Wsi i w Łowiczu⁴⁷. Na badanym terenie ziemianie byli udziałowcami lub przynajmniej sprzedawali swoje plody m. in. w cukrowniach Mała Wieś i Borowiczki w powiecie plockim, a także Krasiniec i Ciechanów w powiecie ciechanowskim.

Na uwagę zasługuje cukrownia w Krasińcu, która założona została przez hrabiego Ludwika Krasińskiego w roku 1866⁴⁸. Po przerwaniu produkcji

⁴⁵ J. Jarociński, *Dawniej niż przed pół wiekiem...*, s. 12.

⁴⁶ R. Bzowski, T. Czaplicki, *Czaplicki Antoni h. Lubicz (1885–1972)*, [w:] *Ziemianie polscy XX wieku...*, cz. III, s. 30–31.

⁴⁷ W. Roszkowski, *Gospodarcza rola...*, s. 223–224. Tadeusz Sułowski – ziemianin z Leksyna w powiecie plockim, działacz narodowy, gospodarczy i społeczny. Członek Ligi Narodowej. Prezes Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Pracowników Rolnych, członek OTR w Płocku i Wydziału Pożyczek i Pomocy przy OTR, Komisji Szacunkowej OTR, Komitetu Obywatelskiego w Bodzanowie, Zarządu Towarzystwa Szkoła Średnia w Płocku, Sejmiku Płockiego do 1916 r., członek zarządu Rady Opiekuńczej w Płocku. Uczestniczył w pracach Samopomocy Ziemian i współtworzył płocki oddział Związku Ziemian. Na początku lat 20. został prezesem Patronatu nad Płocką Młodzieżą Akademicką, walczył jako ułan w wojnie polsko-bolszewickiej w 203. Pułku Szwoleżerów. Po wojnie aktywnie działał w Związku Ludowo-Narodowym i w charytatywnym Komitecie Obywatelskim w Płocku. Był również dyrektorem Banku Ziemiańskiego w Warszawie. Zmarł w roku 1927. Cyt. za: A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie...*, s. 571–572.

⁴⁸ *Założenie cukrowni w Krasińcu przez Ludwika hr. Krasińskiego – marzec 1866 r.*, [w:] *Mazowsze Północne w XIX i XX wieku. Materiały źródłowe 1795–1956*, zebrał J. Szczepański, Warszawa–Pułtusk 1997, s. 193.

wznowiono jej działalność w roku 1919/1920. Obszar plantacji w hektarach, które ta cukrownia obejmowała, wynosił w kampanii 1921/1922 – 556. Przerobiono w niej 73 300 q buraków, a ogólna wartość produkcji cukru białego wyniosła 12 526 q, co stanowiło 4,67% cukru wyprodukowanego w województwie warszawskim⁴⁹. Ziemianie byli też zaangażowani w funkcjonowanie cukrowni w Małej Wsi. Powstała ona z ich inicjatywy już w roku 1898. W czasie I wojny światowej jej działalność została przerwana, a wznowiono ją w roku 1924/1925. W kampanii roku 1924 wyprodukowano w niej 24 849 q cukru, gdy w Borowiczkach 39 200 q, a w Krasieńcu 36 641 q⁵⁰.

Największą cukrownią na terenie Mazowsza Płockiego była założona w roku 1900 Cukrownia „Borowiczki”. Powstała na gruntach odstąpionych przez Władysława Frybnera. Od początku w jej funkcjonowanie zaangażowani byli ziemianie. Wśród założycieli Towarzystwa Akcyjnego Fabryki Cukru i Rafinady „Borowiczki” byli m. in.: Waclaw Wolibner⁵¹, Julian Gościcki z Lelic⁵², Zygmunt Ostrowski z Borowic, Waldemar Piwnicki oraz pochodzący z rodziny ziemiańskiej Bohdan Broniewski. W zarządzie zasiadał ziemianin Tomasz Sieklucki⁵³. Waclaw Wolibner był też dyrektorem cukrowni w latach 1900–1907⁵⁴. Ziemianie byli udziałowcami cukrowni i zasiadali w gremiach kierowniczych przedsiębiorstwa, mając w nich duże wpływy. Zarówno w składach zarządu, komisji rewizyjnych czy rad nadzorczych przez cały okres międzywojenny przewijają się takie nazwiska znanych na Mazowszu Płockim działaczy

⁴⁹ T. Świecki, F. Wybult, *Mazowsze Płockie...*, s. 480–481.

⁵⁰ Tamże, s. 481; M. Chudzyński, *Tradycje cukrownictwa w granicach obecnego województwa płockiego*, „Notatki Płockie” 1976, nr 5/88, s. 19.

⁵¹ Waclaw Wolibner był właścicielem dóbr w Gulczewie koło Płocka, współzałożycielem Gubernialnego Towarzystwa Rolniczego w Płocku. W roku 1901 współtworzył Płockie Warsztaty Zjednoczonych Rzemieślników „Samopomoc”. Zmarł w roku 1908. Cyt. za: A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie...*, s. 642.

⁵² Julian Gościcki był aktywnym działaczem Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Płocku i płockiego Gubernialnego Towarzystwa Rolniczego, od roku 1883 stał na czele Zarządu Rolniczej Spółki Komandytowej w Płocku. Cyt. za: A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie...*, s. 189.

⁵³ Tomasz Sieklucki (1868–1935) – właściciel Goleszyna koło Sierpca, aktywny uczestnik prac Dyrekcji Szczegółowej TKZ w Płocku i Towarzystwa Rolniczego, związany z Ligą Narodową, od roku 1900 również członek zarządu cukrowni w Borowiczkach, od 1900 do 1914 r. radca TKZ w Płocku, w latach 1901–1903 wiceprezes Gubernialnego Towarzystwa Rolniczego, od 1905 r. prezes Towarzystwa, jeden z twórców Polskiej Macierzy Szkolnej w Płocku oraz członek Zarządu Towarzystwa Udziałowego Szkoła Średnia, które pobydowało Gimnazjum Polskie – popularną „Jagiellonkę”. W latach 1915–1917 stał na czele Komisji Szacunkowej Rolnej przy Okręgowym Towarzystwie Rolniczym w Płocku. Cyt. za: A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie...*, s. 538.

⁵⁴ M. Małanowska, *75 lat Cukrowni „Borowiczki” 1900–1975*, „Notatki Płockie” 1978, nr 3/96, s. 5; I. Szychowski, *Cukrownia Borowiczki. Spółka Akcyjna 1900–2000. Zarys dziejów*, Płock 2002, s. 13, 37.

ziemiańskich, jak Kazimierz Dziewanowski, Stefan Gorski, Antoni Czaplicki, Kazimierz Gościcki, Władysław Rutkowski⁵⁵, Tadeusz Świecki⁵⁶, Stefan Mieczkowski, Paweł Nieniewski⁵⁷ czy Wincenty Orzeszkowski⁵⁸.

⁵⁵ Władysław Rutkowski (1883–1973) – właściciel Krzykos w powiecie plockim. Był członkiem OTO i KR w Płocku, Związku Ziemian, a z ramienia Stronnictwa Narodowego posłem na Sejm w roku 1931. Cyt. za: J. Szyszkowska, *Rutkowski Władysław*, [w:] *Ziemianie polscy XX wieku. Słownik biograficzny*, cz. I, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1999, s. 141–142.

⁵⁶ Tadeusz Świecki (1880–1946) – właściciel Radomic koło Lipna, związany z Płockiem już przed I wojną światową, w czasie jej trwania należał do wielu organizacji politycznych i społecznych. Między innymi w 1916 r. stanął na czele powiatowej Rady Opiekuńczej w Płocku. W 1917 r. został prezesem Komitetu Wykonawczego Polskiej Macierzy Szkolnej. Od roku 1916 stał na czele plockiego oddziału Związku Ziemian, wchodząc również w skład władz centralnych. Utworzył w Płocku agenturę Banku Ziemiańskiego. W listopadzie roku 1918 stanął na czele Okręgowej Rady Szkolnej. Organizował pomoc dla aresztowanych członków POW. W roku 1919 był współtwórcą Związku Obrony Ojczyzny, w roku 1920 stanął na czele Obywatelskiego Komitetu Obrony Państwa Powiatu Plockiego. Był prezesem Zarządu Okręgowego Związku Ludowo-Narodowego. W roku 1922 z ramienia tej partii został posłem na Sejm. W Sejmie zasiadał do roku 1930. Pełnił funkcję prezesa Rady Banku Ziemiańskiego w Warszawie, wiceprezesa Związku Ziemian, był członkiem prezydium Ligi Katolickiej, członkiem Akcji Katolickiej, prezesem I Zjazdu Katolickiego w Płocku w roku 1922 i marszałkiem III Zjazdu Katolickiego w Mławie w 1925 r. Za obronę Płocka w roku 1920 został odznaczony Krzyżem Walecznych, oprócz tego papieskim Orderem św. Grzegorza. Był współautorem bardzo cennej monografii: *Mazowsze Płockie w czasach wojny światowej i powstania państwa polskiego*, wydanej w roku 1932. Cyt. za: A. J. Papierowski, J. Stefański, *Ploczanie...*, s. 596; J. Świecki, *Wspomnienie o Tadeuszu Świeckim w 50 rocznicę śmierci*, „Notatki Płockie” 1995, nr 4.

⁵⁷ Paweł Nieniewski – ziemianin z Kuchar – Jeżewa w powiecie plockim. Wybitny działacz społeczny i narodowy. Od 28 marca 1911 r. reprezentował Okręgowe Towarzystwo Rolnicze w Płocku w radzie Głównej CTR. Wraz z Eugeniuszem Kolasińskim przyczynił się do powstania Ogniska Kultury Rolnej w Opatówcu. W czasie I wojny światowej stanął na czele utworzonego przy OTR w Płocku Wydziału Pożyczek i Pomocy dla Wspomagania Rolników. Brał również udział w pracach Komisji Szacunkowej, ustalającej straty poniesione przez polskie rolnictwo z powodu działań wojsk rosyjskich i niemieckich. Aktywnie uczestniczył w pracach Powiatowego Komitetu Obywatelskiego i Rady Opiekuńczej w Płocku. Od roku 1915 był prezesem Zarządu OTR w Płocku. Był jednym z organizatorów, w roku 1917, plockiego oddziału Związku Ziemian i został jego pierwszym prezesem. Od 1918 r. przewodniczył pracom Plockiego Towarzystwa Wzajemnego Kredytu. Współorganizował też Kooperatywę Okręgową w Płocku. Od roku 1920 do śmierci był dyrektorem Banku Ziemiańskiego w Płocku. Działal też w Towarzystwie Wioślarskim. Zmarł 8 I 1934 r. Cyt. za: A. J. Papierowski, J. Stefański, *Ploczanie...*, s. 435–436.

⁵⁸ Wincenty Orzeszkowski (1884–1985) – właściciel majątku Leszczyno Szlacheckie koło Płocka, wybitny działacz spółdzielczy i gospodarczy, znany hodowca koni arabskich. Organizował straż pożarną, propagował kulturę fizyczną na wsi, działał w kółkach rolniczych, pełnił funkcję sekretarza i prezesa plockiego Towarzystwa Rolniczego, z jego ramienia organizował Szkołę Rolniczą w Niegłosach i Stację Doświadczalną w Opatówcu. Uruchomił też Kujawską Spółdzielczą Przetwórnictwa Mięsa w Czerniewicach, Bank Spółdzielczy w Płocku, Spółdzielnię Spożywców. Był jednocześnie prezesem Gniazda Plockiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Cyt. za: Z. Orzeszkowska, *Orzeszkowski Wincenty Stanisław h. Korab*, [w:] *Ziemianie polscy XX wieku...*, cz. III, s. 135.

W latach 30 teren gruntów fabrycznych cukrowni obejmował 185 mórg, a plantacje 3 tysiące mórg. Na przykład w roku 1934 produkcja wyniosła 50 000 worków 100-kilogramowych⁵⁹.

Stosunkowo słabo przemysłowym powiatem, w stosunku do innych tego obszaru, był powiat sierpecki. Jednocześnie był to teren współpracy ziemian w rozwijaniu przedsięwzięć o charakterze przemysłowym. Dzięki ich inicjatywie powstała fabryka maszyn rolniczych „Sierpczanka”, która jednak upadła w roku 1924 z powodu zamknięcia rynku rosyjskiego dla jej towarów. W majątku Cieślino znajdowała się krochmalnia, którą założyli ziemianie z powiatów płockiego i sierpeckiego. Z kolei w Miłobędzinie funkcjonowała suszarnia cykorii, którą założyli ziemianie z Miłobędzina, Piastowa, Sudrag Witolda Jarocińskiego, Śmiechów i Gródkowa. W roku 1937 wysuszono tam 1200 q cykorii, ale w roku 1938 już tylko 450 q⁶⁰. W Sierpcu działało też Stowarzyszenie Spółdzielcze „Rolnik”, liczące 146 członków, wśród których byli również ziemianie⁶¹. Jego prezesem był działacz przemysłowy i gospodarczy Jakub Rudowski, właściciel m. in. także młyna parowego i elektrowni w Sierpcu. Gdy w roku 1921 postanowiono przekształcić to przedsiębiorstwo w spółkę akcyjną, cena akcji wynosiła tylko 5000 marek. Konstancy Modliński, charakteryzując to przedsiębiorstwo, napisał:

Elektrownia jest tu dodatkiem miłym, ale jądro stanowi Młyn parowy. Młyn ten, jeżeli idzie o stronę ratowniczą w sprawie grożącego niebezpieczeństwa skupu zboża, powinien stać się poniekąd własnością wszystkich ziemian Mazowsza Płockiego i obywateli miasta Sierpca. Na liście akcjonariuszów nie powinno zabraknąć żadnego wybitniejszego nazwiska ziemianina, przemysłowca, kupca i w ogóle obywatela Ziemi Płockiej [...] Zyski ziemian z zakupu akcji są oczywiste, bo dają się porównać do zysków z jakichże akcji cukrowniczych, a ponadto osiągają potrzebne tak bardzo w hodowli, niczym nie uszczuplone otręby, rzetelnie im zwrócone z własnego poniekąd młyna⁶².

Warto też dodać, że młyn ten był wyposażony w nowoczesne maszyny szwajcarskie, miał cztery młeczniki, odsiewacze i wialnie do czyszczenia zboża. Jego wydajność wynosiła do 18 ton mąki na dobę⁶³.

Ziemianie na Mazowszu Płockim angażowali się również w spółdzielczość. Obecni byli zarówno w towarzystwach kredytowych, bankach spółdzielczych, kasach pożyczkowych, jak i w spółdzielniach produkcyjnych o charakterze

⁵⁹ I. Szychowski, *Cukrownia Borowiczki...*, s. 40–47, 96.

⁶⁰ M. Przedpełski, *O powiecie sierpeckim, jego miastach, osadach i wsiach*, cz. I, Warszawa 1959, [w:] Dział Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie, sygn. akc. 13751, s. 250–251.

⁶¹ *Ogólne zebranie Członków Stowarzyszenia Spółdzielczego „Rolnik” w Sierpcu*, „Kurier Płocki”, 31 V 1919, nr 120, s. 3.

⁶² K. Modliński, *Wielkie dzieło na Mazowszu Płockim (S-ka Akcyjna Młyn parowy i Elektrownia w Sierpcu)*, „Kurier Płocki”, 12 VI 1921, nr 131, s. 2.

⁶³ J. J. Rudowski, *Spoleczne pasje Jakuba Rudowskiego (1872–1945)*, „Notatki Płockie” 1994, nr 1 (158), s. 27.

rolniczym. W powiecie plockim aktywnymi działaczami Okręgowego Związku Stowarzyszeń Spółdzielczych, nazywanego też Kooperatywą Okręgową, byli m. in. ziemianie: Wincenty Orzeszkowski, Paweł Nieniewski i Jan Karczewski. Aktywni byli też przykładowo w spółdzielniach mleczarskich: Władysław Rutkowski przyczynił się do założenia mleczarni parowej w Płocku, a ziemianie Kazimierz Czarnowski i Henryk Kakowski należeli do zarządu mleczarni w Przasnyszu⁶⁴.

Po odzyskaniu niepodległości dużą rolę w zakładaniu spółdzielni o charakterze rolniczo-handlowym miało Okręgowe Towarzystwo Rolnicze w Płocku. Działający w nim ziemianie przyczynili się do założenia Stowarzyszenia Rolniczego, Stowarzyszenia Skup i Sprzedaż Zboża oraz Towarzystwa Akcyjnego „Owoc Płocki”⁶⁵. To ostatnie kupiło w roku 1922 za 3 miliony 700 tysięcy marek mleczarnię w Drobinie, której właścicielami byli głównie ziemianie⁶⁶.

W Ciechanowie na czele utworzonej w roku 1927 Spółdzielni Mleczarskiej stał właściciel majątku Lipa – Jan Bojanowski⁶⁷. Działała ona początkowo jako zrzeszenie 14 samodzielnych śmietanczarni, które dostarczały surowiec do mleczarni mechanicznej. W roku 1938 stały się one filią ciechanowskiej Spółdzielni Mleczarskiej, co pozwoliło zwiększyć dostawy mleka. Głównym rynkiem zbytu była dla nich Warszawa, gdzie mleko i śmietanę dostarczano koleją w specjalnie przystosowanych wagonach⁶⁸.

Wymienione przykłady przemysłowej działalności ziemian wskazują, że grupa ta na Mazowszu Plockim odgrywała często wiodącą rolę na tym terenie w rozwoju przemysłu spożywczego. Zaangażowanie ziemian plockich w tej

---

⁶⁴ T. Świecki, F. Wybult, *Mazowsze Plockie...*, s. 491; A. J. Papierowski, *Spółdzielczość w Płocku w dobie Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, cz. II, „Notatki Plockie” 2001, nr 2 (187), s. 16.

⁶⁵ A. J. Papierowski, *Spółdzielczość w Płocku w dobie Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, cz. III, „Notatki Plockie” 2001, nr 4 (189), s. 19.

⁶⁶ Dział Zbiorów Specjalnych Biblioteki im. Zielińskich TNP w Płocku, Odpisy aktów prawnych dotyczących likwidacji Towarzystwa „Mleczarnia w Drobinie” i sprzedaży majątku ruchomego spółce „Owoc Płocki”, sygn. 1106. Właścicielami mleczarni byli głównie ziemianie: Maria i Ludwik Kunkel, Marcei Zakrzewski, Edward Zakrzewski, Karol Grabowski, Kajetan Kozłowski, Stanisław Jabłoński, Zygmunt Kwasięborski, Teodor Karczewski, Ignacy Thun, Antoni Rościszewski, Władysław Płoski, Aleksander Ożarowski, Waław Dziewanowski, Ludwik Gorzechowski, Władysław Grabowski, Zygmunt Kozłowski, Jan Kozłowski, Ludwik Kwiatkowski, Julian Ujazdowski, Ignacy Piwnicki, Stanisław Gorzechowski, Zbigniew Malinowski, Józef Mieczysławski, Ludwik Zakrzewski.

⁶⁷ Jan Bojanowski (1893–1973) – właściciel majątku Lipa w powiecie ciechanowskim, działacz organizacji ziemiańskich, samorządu terytorialnego i gospodarczego. W czasie I wojny światowej działacz Rady Opiekuńczej, w latach 1919–1920 wchodził w skład zarządu ciechanowskiego oddziału Związku Ziemian, działał w Wydziale Powiatowym Sejmiku Powiatowego w Ciechanowie. Jako ochotnik brał udział w wojnie polsko-rosyjskiej 1920 r. Cyt. za: J. Lutyńska, *Bojanowski Jan h. Junosza*, [w:] *Ziemianie polscy XX wieku...*, cz. I, s. 20.

⁶⁸ D. Piotrowicz, *Ciechanów w latach Drugiej Rzeczypospolitej*, Ciechanów 1998, s. 72–73.

dziedzinie wynikało głównie z potrzeby zapewnienia sobie odpowiedniego zaplecza i zbytu dla produkcji rolniczej. Zamożniejsi ziemianie, właściciele większych majątków, zakładali w nich młyny, gorzelnie, krochmalnie itd. Często też zrzeszali się i współdziałali, tworząc przynoszące korzyści wszystkim mleczarnie czy suszarnie cykorii. Niektórzy angażowali się dodatkowo w działalność organizacji zrzeszających producentów lub przedstawicieli określonej dziedziny przemysłu rolniczego, najczęściej cukrowniczego bądź gorzelnianego.

Tomasz Piekarski

Participation of the landowners of the Płock Mazovia in the industry development during the interwar period

Summary

The Płock Mazovia region was mainly agricultural area, therefore it lacked bigger industrial plants. The existing ones provided services to the agricultural production and other properties. The landowners often tried to become the owners of distilleries, starch services, dairies, sugar factories, mills, breweries, sawmills. For instance, well-known sugar factories founded by the Masovian landowners were located in Krasiniec in region Ciechanów and Mała Wieś in region of Płock.

The landowners were also involved on creating associations which resulted in opening dairies. For example, Władysław Rutkowski from Krzykos contributed to the foundation of the steam dairy in Płock.

A lot of landowners took part in the development of various kind of organizations which patronized industrial production. For example, Kazimierz Dziewanowski from Grodkowo – the owner of the distillery and industrial activist – functioned as the president of the Association of Spirit Producers and the vice president of Polish Spirit Association.